

The Development of Literature During the Qin and Han Dynasties

Sarvinoz ISANOVA¹, Khusan TUGALOV²

Samarkand State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 2025

Received in revised form 5
October 2025

Accepted 10 November 2025

Available online 25
November 2025

Keywords:

Qin Dynasty,
Qin Shihuangdi,
centralized empire,
standardization,
Great Wall,
Terracotta Army,
Han Dynasty,
Confucianism,
fu genre,
Emperor Wudi,
Silk Road,
Five Elements Theory,
Yin-Yang philosophy,
literature and philosophy,
administrative system,
calligraphy,
religious-philosophical
influence.

ABSTRACT

This article describes how the Qin and Han dynasties established the first centralized empire in Chinese history, laying the foundations for political governance and standardization. It also shows how, during the Han period, that administrative framework was enriched by philosophical and cultural systems—notably the elevation of Confucianism as state ideology—and by the development of new literary genres.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss10/S-pp94-99>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Qin va Han sulolalari davrida adabiyotning rivoji

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

Qin sulolasi,
Qin Shihuangdi,
markazlashgan imperiya,
standartlashtirish,

Ushbu maqola Qin va Han sulolalari Xitoy tarixida birinchi markazlashgan imperiyani yaratib, siyosiy boshqaruv va standartlashtirish tizimiga asos soldi. Han davrida esa bu siyosiy tuzilma falsafiy va madaniy tizim bilan boyitilib, konfutsiylik

¹ Student, Samarkand State Institute of Foreign Languages. E-mail: isanovasarvinoz0@gmail.com

² Senior Lecturer, Samarkand State Institute of Foreign Languages.

Buyuk devor,
terakota askarlar,
Han sulolasi,
konfutsiylik,
fu janri,
imperator Wudi,
Ipak Yo'li,
Beshta Element nazariyasi,
Yin-Yang falsafasi,
adabiyot va falsafa,
ma'muriy tizim,
kaligrafiya,
diniy-falsafiy ta'sir.

davlat mafkurasi sifatida qaror topdi hamda adabiyot yangi janrlar orqali rivojlangani haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oldi.

Развитие литературы в период династий Цинь и Хань

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

династия Цинь,
Цинь Шихуанди,
централизованная
империя,
стандартизация,
Великая стена,
терракотовые воины,
династия Хань,
конфуцианство,
жанр фу,
император У-ди,
Великий шелковый путь,
теория Пяти элементов,
философия Инь и Ян,
литература и философия,
административная
система,
каллиграфия,
религиозно-философское
влияние.

Данная статья содержит информацию о том, как династии Цинь и Хань создали первую централизованную империю в истории Китая, заложив основу системы политического управления и стандартизации. В эпоху Хань эта политическая структура была обогащена философской и культурной системой, конфуцианство утвердилось в качестве государственной идеологии, а литература получила развитие через новые жанры.

Urushayotgan davlatlar davri (miloddan avvalgi 475–221) oxirida Qin davlati boshqa barcha davlatlarni bosib olib, Qin sulolasini (mil. avv. 221–206) barpo etdi. Bu Xitoy tarixidagi birinchi yagona markazlashgan davlat bo'lib, uning hokimiyati shimol va janubdagi turli qirolliklar orasida tarqalmagan edi. Garchi sulola atigi o'n besh yil davom etgan bo'lsa-da, Qin sulolasi keyingi ikki ming yil davomida Xitoy tarixiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Qinning birinchi imperatori Qin Shihuangdi (so'zning ma'nosi: "Birinchi Imperator", mil. avv. 259–210) markazlashgan va tizimli byurokratiyani joriy qildi. U davlatni viloyatlar va tumanlarga bo'lib, ularni tayinlangan rasmiylar boshqarishini ta'minladi. Ushbu ma'muriy tizim bugungi kungacha Xitoy hukumatiga namuna bo'lib xizmat qilgan. Shihuangdi Xitoy hayotining og'irlik va o'lchovlar, tangalar, yozuv tizimi kabi ko'plab sohalarini standartlashtirishga intildi. Ushbu standartlar uning qisqa muddatli sulolasi qulaganidan keyin ham asrlar

davomida amal qilgan. U shuningdek, ko'plab qurilish loyihalarini buyurdi. Mamlakat bo'ylab yo'l va kanal tarmog'ini kengaytirdi. Birinchi Buyuk devor (bugungi mavjud devor emas) uning hukmronligi davrida barpo etilgan.

Qin sulolasining ko'plab yutuqlariga qaramay, Shihuangdi qattiqqo'l hukmdor sifatida tanilgan. U o'z hokimiyatiga tahdid soladigan narsalarga toqat qilmas va nazoratni saqlash uchun qattiq qonunlarni joriy qilgan. U bosh maslahatchisiga foydali deb hisoblamagan barcha kitoblarni yoqishni buyurgan (foydali mavzular orasida qishloq xo'jaligi va tibbiyot bo'lgan) va afsonalarga ko'ra yuzlab olimlarni tiriklayin dafn qilgan.

Qin sulolasi G'arbda Xitoy tarixining eng mashhur davrlaridan biri hisoblanadi, chunki 1974-ilda minglab hayotiy o'lchamdagi terakota askarlar topilgan. Ular Qin Shihuangdi maqbarasini himoya qiluvchi katta armiya tarkibiga kirgan. Bu figuralar archerlar va piyoda askarlar kabi umumiy askar turlariga asoslangan, lekin ayrim shaxsiy xususiyatlarga ham ega edi. Askarlardagi tafovutlar Shihuangdi Xitoyni birlashtirish va saqlashda harbiy kuchga tayanishini va u o'limdan keyin ham himoya qiluvchi armiya saqlashni xohlashini ko'rsatadi.

Qin Shihuangdi vafotidan so'ng, Qin sulolasi tartibsizlikka yuz tutdi. Miloddan avvalgi 206-yilda Xitoy Han sulolasi (mil. avv. 206 – milodiy 220) hukmronligi ostida qayta birlashdi.

Qin sulolasi (mil. avv. 221–206) tomonidan imperiya birlashtirilgach va Han sulolasi ostida birlashgan imperiya davom ettirilgach, adabiy faoliyat yangi yo'nalishlar oldi. Imperial va feodal saroylarda she'r va nasrni birlashtirgan fu janri rivojlana boshladi. Uzoq va murakkab tasviriy she'riy kompozitsiyalar bo'lgan fu asarlari shaklan Chu elegiyalarining davomi bo'lsa-da, endi yangi aristokratiyani zavqlantirish va imperiyaning ulug'lashdek boshqa maqsadlarda qaratildi. Buning uchun quyi stol, katlanadigan ekran yoki poytaxt shaharlarining tasvirlari kabi mavzularga e'tibor qaratilgan. Ammo, fu janridagi eng yaxshi asarlar ham, Mei Sheng va Sima Xiangru kabi ustalar tomonidan yaratilgan bo'lsa-da, ko'pincha biroz beozor va shov-shuvli bo'lgan. Yana bir mashhur fu muallifi Yang Xiong, faoliyatining eng gullagan davrida, bu janr haqiqiy sho'irga loyiq bo'lmagan kichik bir hunarmandchilik ekanini afsus bilan anglagan. Shunga qaramay, fu deyarli umumiy tarzda ijodiy yozuvning me'yoriy shakli sifatida qabul qilingan va taxminan 1,000 ta asar yaratilgan.

Han sulolasi (miloddan avvalgi 206 – milodiy 220) Qin Shihuangdi 210-yilda vafotidan keyingi fuqarolar urushidan so'ng Xitoyni qayta birlashtirdi. U ikki davrga bo'linadi: Sobiq (yoki G'arbiy) Han, poytaxti Chang'an (hozirgi Xi'an) bo'lgan davr; va Keyingi (yoki Sharqiy) Han, Luoyangdan hukmronlik qilgan davr – Xi'anning sharqida 370 km. Han sulolasi Xitoy tarixidagi muhim davr hisoblanadi. To'rt asrlik hukmronligi davomida Xitoy jamiyati uchun uzoq muddatli asoslar yaratilgan.

Han sulolasi davrida falsafa va adabiyot gullab-yashnadi. Konfutsiylik rasmiy hukumat ortodoksiya sifatida qabul qilindi. Fuqarolik xizmatiga kirish imtihonlari Konfutsiy matnlaridan bilim asosida o'tkazildi – bu tizim XX asr boshlariga qadar davom etdi. Shu bilan birga, Daoizm ta'siri ortishda davom etdi va buddizm Hindistondan Ipak Yo'li orqali Xitoyga kiritildi.

Vu imperatori hukmronligi davrida (miloddan avvalgi 141–87), Han sulolasi Xiongnularni (Markaziy Osiyo ko'chmanchi qabilalari) mag'lub etdi va ularning yashash hududlarini nazoratga oldi. Shu tariqa Xitoy birinchi marta Osiyo markazi orqali savdo yo'llarini nazorat ostiga oldi. Ushbu yo'llar keyinchalik Ipak Yo'li deb atalgan va O'rta Yer dengizi hamda Yaqin Sharq bilan bog'langan. Ipak Yo'li bo'ylab yashovchilar turli tovarlar, g'oyalar, dinlar va texnologiyalarni almashishgan.

Han sulolasida bronza va nefrit buyumlar boylik va hashamat bilan yanada bog'liq bo'ldi. Agar avvalgi Shang sulolasida ular diniy marosimlarda ishlatilgan bo'lsa, endi bu buyumlar katta tantanalar va namoyishlar uchun tayyorlangan. Han xalqining mashhur nefrit buyumlaridan biri – nefrit dafn kostyumi bo'lib, nefrit saqlovchi kuchga ega deb hisoblangan. Shu bilan birga, Hindiston, Fors va boshqa Ipak Yo'li davlatlari bilan aloqalar Xitoy san'atiga yangi ramzlar, motivlar va uslublarni olib keldi.

Ko'plab qadimiy sivilizatsiyalar kabi xitoyliklar ham o'limdan keyingi hayotga ishonishgan. Shang davrida inson qurbonligi marosimi mashhur bo'lgan. Zhou sulolasidan boshlab, jonli inson o'rniga loy figuralar ishlatila boshlagan va ularni qabrlarga joylashtirgan. Bu amaliyotning eng mashhur misoli – Qin Shihuangdi armiyasi bo'lgan terrakota askarlaridir. Han davrida esa bu dafn an'analari yanada kengaygan. Qabrlarga xizmatkorlar, musiqachilar va kundalik buyumlar (idishlar, qoshiq-ichimliklar) joylashtirilgan. Qabrlarda saroylarga o'xshash alohida xonalar qurilgan.

Qabrlarda bo'yalgan hikoyaviy sahnalar ham paydo bo'lgan, shuningdek loy va lak buyumlar ham ishlatilgan. Qabrdagi tasvir mavzulari Konfutsiy g'oyalari, tarixiy voqealar, Daoist mifologiya va omadli belgilarni qamrab olgan. Qog'oz ixtirosi tufayli kaligrafiya san'ati Han sulolasida gullab-yashnadi va turli yozuv uslublari paydo bo'ldi. Han sulolasining oxiriga kelib, gorizontaal chiziqlar bilan ta'kidlangan kvadrat lishu yozuvi hukumat xodimlari orasida keng tarqalib, standart yozuv shakliga aylangan.

Ilk Han sulolasi davridagi adabiyot va falsafa

Konfutsiylikning shakllanishi va Beshta Element nazariyasining ta'siri: Han sulolasining asoschisi ilm-fanga juda qiziqmagan bo'lsa-da va sulolaning dastlabki hukmdorlari “aralashmaslik siyosati (wuwei 无为)” ni tutgan bo'lishsa ham (masalan, kansler Cao Shen 曹参), hukumat imperiyani boshqarish uchun professional olimlarga tayanishga majbur bo'lgan. Masalan, Lu Jia (陆贾) “Xinyu 新语” (“Yangi Nutqlar”) kitobini yozgan olimlardan biri. Lu Jia shunday deydi: “Imperiyani ot ustida zabt etish mumkin, lekin ot ustida boshqarish mumkin emas”, bu barcha Xitoy sulolalari uchun muhim tavsiya hisoblangan.

Emperor Vudi (汉武帝) davrida konfutsiylik olimi Dong Zhongshu (董仲舒) hukmdorga akademiya (taixue 太学) tashkil etishni tavsiya qilgan. Bu akademiya bo'g'in bo'lishi uchun eruditlarni (boshi 博士) tayyorlashi, taxtvorni tarbiyalashi va

hukumat idoralarida ishlaydigan zadogon xodimlarni yetishtirishi kerak edi. Bu xodimlar “Beshta Konfutsiylik Klassik (Wu Jing 五经)”ni o’rganib, uni kosmik dinamikaga asoslangan butun dunyoqarashda tushunishlari lozim edi. Bu dunyoqarashda inson tabiat hodisalari bilan bog’langan.

Dastlabki konfutsiylik faqat inson va jamiyatdagi o’rniga qaratilgan bo’lsa, Han davridagi konfutsiylik Zou Yan (邹衍, mil.avv. III asr) ning Beshta Element nazariyasi (wuxing 五行) va Yin-Yang falsafasi (阴阳) bilan kuchli bog’langan edi. Yin-Yang o’zgarish va hamma narsaning o’zaro ta’sirini ta’kidlaydi.

Mil. avv. 104-yilda yangi taqvim joriy etilgan (taichu 太初 islohoti), sulola davrining nomi (nianhao 年号) qabul qilingan va mil. avv. 110-yilda Taishan tog’ida (泰山) fengshan 封禅 qurbonlik marosimlari o’tkazilgan (Sima Xiangru 司马相如 tavsiyasi bilan), shundan so’ng konfutsiylik davlat dini sifatida mustahkam o’rnatilgan. Konfutsiy eng oliy muqaddas shaxs (zhisheng 至圣) va diniy asoschi sifatida qaralgan, garchi mil. avv. 102-yilda Konfutsiy uyining devorlarida qadimgi matnlar topilgan. Bu kitoblar Qin imperatori tomonidan yoqib yuborilgan kitoblardan omon qolgan va qadimgi belgilar (guwen 古文) bilan yozilgan.

Matnlarni talqin qilganlar (Kong Anguo 孔安国, Liu Xin 刘歆, Ma Rong 马融, Zheng Xuan 郑玄) Konfutsiyni faqat asosiy o’qituvchi (xianshi 先师) sifatida ko’rgan, ammo Yangi Matnlar (jinwen 今文) maktabi Qadimgi Matnlar (guwen 古文) ustidan ustunlik qilgan. 79-yilda “Oq Yo’lbars Zali” (White Tiger Hall) majlisida bu masala tasdiqlangan va natija Baihutong 白虎通 kitobida yozilgan. 175-yilda Xiping (熹平) davrida Yangi Matn Klassikalari toshga ko’chirilgan va shundan Xiping Klassikalari (Xiping Shi Jing 熹平石经) deb atalgan.

Han sulolasi davridagi konfutsiylik ko’proq kosmik dunyoqarash va Yin-Yang ta’sirida shakllangan. Masalan, 139-yilda tuzilgan Huainanzi 淮南子 kitobi olamni bir butun sifatida ko’radi, insonni esa shu olamning bir kichik elementi hisoblaydi. Asosiy prinsip, dao 道 (“Yo’l”), Osmon, Yer va Inson (Tian, Di, Ren 天地人) uch sohada ishlaydi va bu Beshta Element (wuxing 五行) orqali amalga oshadi.

Konfutsiy oqimi yozuvchisi Yang Xiong 杨雄 (Taixuanjing 太玄经 va Fayan 法言) Wang Mang 王莽 tarafdori bo’lib, Buyuk Sirni barcha narsalarning yashirin mohiyati sifatida talqin qilgan. Inson barcha narsani bilishi mumkin, lekin taqdiri osmondan belgilanadi. Dong Zhongshu 董仲舒 ning Chunqiu Fanlu 春秋繁露 asari ham shu ta’sirlarga boy. Daoizm Han davrida cheklangan ta’sir ko’rsatgan, ayniqsa Zhuangzi 庄子 kitobi Han olimlari uchun juda mashhur va murakkab bo’lgan.

She’riyat va nasriy she’riyat. She’riyat besh va yetti bo’g’inli doimiy she’riyatga rivojlangan, bu keyinchalik “qadimgi she’r” (gushi 古诗) deb ataldi. Wudi davrida qisqa muddatli Musiqa idorasi (Yuefu 乐府) tashkil etilgan, u mamlakat bo’ylab xalq va ekzotik she’rlarni to’plagan. Ko’plab she’rlar quyidagi to’plamlarda saqlangan:

- Yutai xinyong 玉台新咏 (“Jade Terrace’dan Yangi Qo’shiqlar”)
- Yuefushi ji 乐府诗集 (“Musiqqa Boshqarmasi She’riyat To’plami”)
- Gushi shijiu shou 古诗十九首 (“O’n To’qqiz Qadimgi She’rlar”)

Han davridan Tanggacha keng tarqalgan she’riyat shakli – nasriy she’riyat yoki fu 赋, bu uslubni Sima Xiangru 司马相如, Yang Xiong 杨雄 va Ban Gu 班固 egallagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. 罗常培: 《中国文学史》，北京：人民文学出版社，2008年。
2. 叶舒宪: 《中国古代文学史》，北京：高等教育出版社，2012年。
3. 袁行霈主编: 《中国文学史（上卷）》，北京：高等教育出版社，2005年。
4. 李泽厚: 《中国古代思想史论》，北京：生活·读书·新知三联书店，2006年。
5. 刘勰: 《文心雕龙》，北京：中华书局，2003年。
6. 宋绍萱: 《秦汉文学研究》，上海：华东师范大学出版社，2010年。
7. 李学勤: 《秦汉文明》，北京：三联书店，2004年。
8. 黄宗羲: 《明儒学案》，北京：中华书局，2011年。